

УДК 378.22:159.923.2

DOI <https://doi.org/10.32782/2707-0409.2024.1.29>

Шульженко О. Є.

кандидат психологічних наук,

науковий співробітник відділу наукових досліджень

Український державний університет імені Михайла Драгоманова

e-mail: a.shulzhenko@icloud.com

ORCID ID: 0009-0004-5105-1243

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНОЇ САМОСВІДОМОСТІ ФАХІВЦІВ СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ

У статті подані результати теоретико-методологічного аналізу досліджень професійної самосвідомості фахівців (корекційних педагогів, логопедів, психологів, ортопедагогів, спеціальних (практичних) психологів, вихователів спеціальної освіти). Базовим науковим підґрунтям визначено дослідження сучасних українських учених, які приділили увагу питанням ролі та значення професійної самосвідомості педагогів і майбутніх фахівців, що здобувають вищу освіту в університетах і відчують психологічний дисонанс під час педагогічної роботи.

Визначено взаємозалежність між психологічною готовністю фахівця та рівнем розвитку його професійної самосвідомості. Визначено теоретичну модель психологічної готовності, яка є пусковим механізмом усвідомлення педагогами якості власних професійних дій і складається з таких компонентів: особистісного, операційного, функціонального, оціночного регуляторного. Інші психологічні школи пропонують у процесі педагогічної діяльності здійснювати самооцінку, самокорекцію, самовизначення, інтелектуальні зусилля, вольові операції, визначати свій психічний стан у форматі Я-концепції, що включає усвідомлення своїх цілей, оцінку реальних умов, визначення найбільш вірогідних способів самореєстрації труднощів, прогнозування досягнення результату та способів його поліпшення.

З'ясовано, що в літературі залишається наукова дискусія щодо впливу структурованої логічно представленої тенденції самосвідомості педагога на поліпшення (інваріант) своїх професійних якостей (здатність відбирати зміст навчання, виховання та розвитку дитини, формування мотивації учнів до отримання найкращого результату; розроблення та впровадження інноваційних технологій, проведення експериментальних занять, гнучке перетворення ментальних моделей комунікації у стосунках між дітьми та професійних викликів, які штовхають (стимулюють) педагога змінювати власні професійні доробки та прийоми педагогічного впливу (мотивація, самоаналіз, самовизначення, саморозвиток)).

Запропоновано під час корекційно-педагогічної діяльності фахівців з дітьми з особливими освітніми потребами (учнів з інтелектуальними, аутистичними, мовленнєвими, кінестетичними, регуляторними (поведінковими) порушеннями) систематично проводити самоаналіз психологічних труднощів, які виникають під час взаємодії з дітьми різних нозологічних груп.

Виявлено психологічні механізми невідповідності знань фахівців про клініко-психологічні особливості їхньої поведінки та регуляції внутрішнім тривожним переживанням фахівців спеціальної й інклюзивної освіти. Запропоновано стратегії опрацювання корекційними педагогами системи самостійного розвитку самосвідомості.

Ключові слова: діти з особливими освітніми потребами, самосвідомість фахівців, спеціальна й інклюзивна освіта, самовдосконалення.

Постановка проблеми. Натепер проблема професійної свідомості педагогів вийшла за межі їхніх педагогічних якостей і потребує вирішення в рамках особистісних ресурсів для підтримки їхньої психіки та педагогічної діяльності. У цьому контексті професійна самосвідомість людини є чинником і механізмом ефективності фахівців спеціальної освіти, які працюють з дітьми з особливими освітніми потребами різних нозологій порушень. Дослідженням самосвідомості приділено значну увагу в області педагогічної психології (І. Булах, Л. Долинська, П. Бех, С. Максименко, Н. Шевченко й інші).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методологічним підґрунтям дослідження професійної самосвідомості з підготовки олігофренопедагогів, логопедів, спеціальних психологів, реабілітологів є наукові праці В. Бондаря, О. Мамічевої, С. Миронової, Н. Пахомової, В. Синьов, А. Шевцова, Д. Шульженко. Натепер професійну самосвідомість корекційного педагога вивчали лише М. Омельченко й О. Сидорович, психологічну готовність і емоційну стійкість – Х. Сайко й О. Шульженко.

У роботах О. Мамічевої зроблено акцент на тому, що під час професійної підготовки педагогів, окрім інших, важливими є соціально-психологічні, психодинамічні та нейродинамічні здібності людини. Дослідниця у своїх роботах приділяє увагу саме усвідомленню педагогом власних предметно-практичних здібностей для пошуку резервів додаткового функціонування самосвідомості.

Мета дослідження. Мета статті – розкрити контент наукових досліджень і практичних напрацювань у контексті професійної самосвідомості фахівців спеціальної й інклюзивної освіти в загальній і спеціальній літературі.

Завдання дослідження:

1. Провести теоретико-методологічний аналіз загальної та спеціальної літератури та визначити основні стратегії формування професійної самосвідомості в педагогів.

2. Виявити психологічні особливості фахівців спеціальної й інклюзивної освіти під час взаємодії з дітьми з особливими освітніми потребами.

Результати дослідження. У дослідженні О. Стахової визначено, що самосвідомість людини є складним неоднорідним і динамічним утворенням, яке має багато граней і особистісних проявів, потребує знань про себе, збагачує власні уявлення про себе як фахівця, стає стимулом для розвитку свого професійного ресурсу.

Ми погоджуємося з думкою О. Стахової про те, що після закінчення педагогічних закладів вищої освіти до школи приходять ерудити та знавці конкретної галузі знань? які гостро відчують невідповідність між вишівською теоретико-практичною підготовкою та свідомим розумінням відсутності системи реалізації цілісної професійної Я-концепції [8].

Так, підготовка фахівців спеціальної освіти, отримання ними корекційно-реабілітаційних компетенцій виступає, за нашим аналізом професійно-освітніх програм, уособленим явищем отримання багатьох знань, умінь, навичок, а не здобуття рівня професійної рефлексії, самовизначення та самовдосконалення. Тільки коли в корекційно-практичній діяльності корекційного педагога, ортопедагога, логопеда, спеціального (практичного) психолога з'являється низка труднощів, руйнуються створені ними інноваційні моделі навчання, виховання та розвитку учнів з особливими освітніми потребами, більшість з них усвідомлює важливість внутрішнього осмислення Я-структури й упорядкованість системи переживань, а саме: тривожності на заняттях, уроках, під час дозвілля, виховних заходів тощо. Практика взаємодії фахівця спеціальної освіти з дітьми та підлітками з особливими освітніми потребами підтверджує хаотичність розуміння або відсутність власного Я в навчально-виховному процесі.

Представниця педагогічної науки Л. Римар підійшла до професійної самосвідомості педагога як до єдності трьох компонентів – пізнавального (самопізнання), дієво-вольового саморегуляторного й емоційно-ціннісного, і запропонувала такі показники до кожного компонента, як: мотивація до професійного самовдосконалення, психологічна настанова на професію, самооцінка професійно значущих якостей, наявність потреби в самопізнанні, саморегуляція в різних навчально-виховних ситуаціях, психологічна готовність до самовиховання, моральне задоволення від виконання педагогічної діяльності [6].

Важливою особливістю майбутнього фахівця українська дослідниця Т. Яблонська визначила розвиток здатності у здобувача вищої освіти здатності до рефлексії, що є важливим елементом Я-концепції. Окрім того, на думку вченої, здатність до саморефлексії виступає базовим компонентом професійно-педагогічних рис людини, яка керує освітнім процесом [12].

На думку українського вченого-психолога М. Боришевського [1] така здатність є вибірковою діяльністю самосвідомості, через яку відбуваються пізнання та самооцінка власних професійних якостей людини, усвідомлення нею як суб'єктом педагогічної професії, є інстанцією або платформою, де відбуваються планування, оцінка та стратегії професійного саморозвитку.

У публікації Н. Метельської [4] проаналізовано взаємозалежність між особливостями здійснення професійного самовизначення майбутніми педагогами та становленням їхньої професійної самосвідомості. На думку автора, психологічний зміст професійного самовизначення людини полягає в пошуку суб'єктивних причин вибору педагогічної професії. Професійна самосвідомість, як компонент свідомості людини, починається із самовизначення, тобто власного оціночного вибору майбутньої професії, а також усвідомлення самостійного знаходження смислів педагогічної діяльності.

Українська дослідниця О. Вітківська [2] пропонує на шляху до професійної самосвідомості здійснювати педагогом самопізнання особистості через вибори

й ухвалення рішень, шукати оптимальні й ефективні способи реалізації цих рішень, здійснювати корекцію професійних більш реалістичних планів і ефективних результатів педагогічної діяльності.

Більш комплексно підходити до феномену самовизначення пропонує О. Гриньова [3]. Працювати над розвитком цілеспрямованої активності фахівця з усвідомленням ним особливостей, значущості обраної професії, міри власної придатності та реальної перспективи зростання до високого професійного рівня.

Зокрема, це стосується контенту взаємодії з тими дітьми, про яких у минулому майбутній фахівець лише чув, а у кращому разі намагався під час професійної педагогічної практики психологічно гармонізувати свій стан і апробувати створені ним самим методи та прийоми. У своїх публікаціях українські вчені підкреслюють значущість підготовки фахівця нової генерації, водночас психологічний контент досліджень психологічної свідомості та психологічної готовності представлено лише в дослідженнях і публікаціях деяких авторів (М. Омельченко, Х. Сайко, О. Сидорович, Д. Шульженко, О. Шульженко тощо).

Українська авторка М. Омельченко [5] у докторському дослідженні на тему: «Психологія професійної свідомості корекційного педагога» обрала особистісно-компетентнісний підхід, на основі якого побудувала модель структури професійної свідомості фахівця за такими блоками, як: когнітивний, рефлексивний, аксіологічний, мотиваційний, афективний. На нашу думку, таке поєднання забезпечує зміст компонентів професії, водночас виключає чуттєві реакції, тривогу та переживання, розпач і самооцінку корекційного педагога. Становить інтерес вибірка респондентів, розподілених на студентів і практичних працівників. Аналіз виконання завдань емпіричного етапу показав, що і фахівці і майбутні фахівці спрямовані на формування психологічного процесу (системи) розвитку професійної самосвідомості.

У дослідженні О. Сидорович [9] на тему: «Психологічні чинники формування професійної самосвідомості майбутніх спеціальних педагогів» на основі аналізу сучасних світових і вітчизняних джерел запропоновано порівневу ієрархічну модель професійної самосвідомості майбутнього педагога спеціальної освіти. За результатами дослідження автора визначено рівні та розроблено теоретичну модель диференціації компонентів самосвідомості. Цінним для науки та практики досліджуваного нами феномену самосвідомості є базовий рівень індивідуальної самосвідомості, це емпатійна, альтруїстична, антипаційна, релятивістська, маніпулятивістська, нарцисична, утілітаристська налаштованість на норму взаємності, виявлений дослідницею другий рівень – рефлексивність, самоставлення, емпатійність, третій, сенсоутворювальний рівень – самоактуалізація, самоефективність й інноваційність. Результати емпіричного аналізу між досліджуваними групами майбутніх корекційних педагогів, логопедів, корекційних педагогів дають підстави для роботи з посилення психологічних блоків у студентів, спрямованих на формування рефлексивності, мотивації до особистісних змін і розви-

тку системи налаштованостей. Ми прагнемо до такої обдумані та реалістичної системи формування у здобувачів вищої освіти професійної самосвідомості.

Як зазначає Д. Шульженко [10, с. 292], поява дитини з порушеннями розвитку для будь-якої сім'ї – дуже складний іспит, за якого сім'я потребує об'єктивної інформації, соціальних ресурсів, підтримки близьких і друзів, кваліфікованої допомоги спеціалістів. Народження в сім'ї дитини з будь-якою психічною або фізичною вадою завжди робить ситуацію в родині складною і різко змінює все буття та поведінку сім'ї – цінності, прагнення та реакції батьків і близьких родичів. Змінюються психологічний стан і орієнтири дорослих і здорових дітей, виконання родинною виховної та моральної функцій, взаємодія із соціальними інституціями та навколишнім світом. Жодна сім'я не хоче мати дитину-інваліда, коли народжується така дитина, родинному горю немає меж. Страждання батьків зазвичай важко описати. Спочатку виникає відчуття провини, сорому, безнадійності та жалю до себе. І все це буває настільки важким, що виникає прагнення будь-яким способом позбутися нестерпних переживань. Якщо розпач важко подолати, батьки можуть зовсім відмовитися від дитини або відмовитися сприймати її хворою, або думати, що це не їхня дитина. Їх охоплює глибокий сум, почуття спустошеності та самотності, туга за здоровою дитиною, як за чимось назавжди втраченим.

У нашому дисертаційному дослідженні емоційної стійкості майбутніх фахівців на основі аналізу практики корекційної роботи з дітьми з аутизмом проаналізовано їхній стан і готовність до роботи з найскладнішою категорією дітей і виявлено, що діяльність фахівців проходить у стресогенних умовах неспокою дитини, її тривожного стану, неврозоподібної поведінки, криків, вокалізацій, стереотипних дій (розхитування, розкачування), метушні по кімнаті, руйнування психологічного комфорту, самоагресії й агресії до інших учнів і дорослих [11].

З метою радикальної зміни такого стану нами запропонована програма психологічної підтримки фахівців, які працюють у сфері спеціальної й інклюзивної освіти. Отже, не кожен педагог усвідомлює, що формування його емоційної стійкості залежить від аналізу власних реакцій, гнучкого сприймання дитини з аутизмом, здатності до адаптації нейрофізіологічних реакцій (страх, паніка, плач, депресія, виснаження, неконтактність) і активної участі у психологічних тренінгах, де опрацьовуються всі складні питання особистісно-професійного контенту. Розроблені нами психолого-корекційні тренінги для фахівців спеціальної освіти, структура яких складається з мотиваційного, когнітивного й емоційно-вольового компонентів, сприяють підвищенню рівня впевненості у власних силах, реалізації психотерапевтичних технік (вербальних, біхевіористичних, когнітивних), самоусвідомленню необхідності застосовувати прийоми саморегуляції, самовизначення, самокорекції та самоконтролю.

Х. Сайко у результаті проведеного дослідження розробила психологічну модель з розвитку суб'єктно-особистісної готовності корекційних педагогів до

корекційної діяльності, яка базується на принципах цілісності, послідовності, наступності, готовності до професійної діяльності та врахуванні особливостей соціального оточення. Автор зазначає, що корекційний педагог, який є суб'єктом діяльності, передусім є носієм особистісних якостей, зокрема тих, що важливі в роботі з дітьми з особливими освітніми потребами: мотивації, прагнення до самовдосконалення, емпатії, толерантності, довільної саморегуляції, професійних умінь і знань, розуміння індивідуальних особливостей дітей. Дослідниця наголошує на тому, що суб'єктно-особистісна психологічна готовність до корекційно-педагогічної, соціально-реабілітаційної роботи сприяє успішній професійній діяльності, саморозвитку та самосвідомості [7].

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Отже, теоретичний аналіз проблеми формування професійної самосвідомості фахівців спеціальної й інклюзивної освіти показав, що цей феномен є надзвичайно важливим для становлення психолого-педагогічної готовності, емоційної стійкості й ефективного результату праці з дітьми з особливими освітніми потребами. Надалі ми представимо функціональну модель розвитку професійної самосвідомості корекційних педагогів, логопедів, спеціальних (практичних) психологів, ортопедагогів.

Отже, у контексті розвитку системи професійного зростання для вчителів, що працюють з учнями з інтелектуальними порушеннями, можна виділити кілька ключових напрямів. Передусім це забезпечення адекватної теоретичної підготовки через вивчення у вищих навчальних закладах і здобуття необхідних знань, умінь і навичок. Далі, це практичний досвід, який можна набути через стажування, участь у відкритих уроках і співпрацю з іншими фахівцями. Окрім того, важливими є навчання та самонавчання, що забезпечує постійне покращення професійних навичок і знань. Нарешті, необхідно звернути увагу на психологічну підготовку та саморозвиток учителів, що допоможе зменшити стрес і покращити самопочуття в умовах роботи із цією категорією учнів. Ці напрями дозволять створити ефективну систему підтримки для вчителів та забезпечити якісну освіту для всіх учнів з особливими освітніми потребами.

Список використаних джерел і літератури

1. Боришевський М. Психологічні механізми розвитку особистості. *Педагогіка і психологія*. 1996. № 3. С. 26–33.
2. Вітковська О. Професійне самовизначення як життєва проблема особистості. *Педагогіка і психологія*. 1998. № 3. С. 171–179.
3. Гриньова О. Психологічні особливості професійного самовизначення майбутніх учителів в умовах підготовки за двома спеціальностями : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Київ, 2008. 20 с.
4. Метельська Н. Професійна самосвідомість майбутніх педагогів як складова їх професійного самовизначення. *Психологія і особистість*. 2015. № 2 (8). Ч. 2. ISSN 2226-4078.
5. Омельченко М. Психологія професійної свідомості корекційного педагога : дис. ... докт. психол. наук : 19.00.08. Київ, 2021. 476 с.

6. Римар Л. Формування професійної самосвідомості майбутніх учителів у процесі вивчення педагогічних дисциплін : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Київ, 2021. 214 с.
7. Сайко Х. Суб'єктно-особистісна готовність корекційного педагога до виховання дітей з аутизмом: : автореф. дис.... канд. психол. наук : 19.00.08. Київ, 2016. 20 с.
8. Стахова О. Професійно-педагогічна самосвідомість особистості як предмет науково-практичних досліджень. *Науковий часопис національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова*. Серія 12 «Психологічні науки. Київ : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2009. Вип. 27 (51). С. 109–114.
9. Сидорович О. Психологічні чинники формування професійної самосвідомості майбутніх спеціальних педагогів : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.08. Київ, 2021. 21 с.
10. Шульженко Д. Освітньо-психологічна інтеграція (інклюзія) дітей з аутизмом : монографія. 2 вид. Київ : УДУ імені Михайла Драгоманова, вид-во Хортицької національної академії, 2024. 448 с.
11. Шульженко О. Емоційна стійкість майбутнього фахівця як психологічний чинник його готовності до корекційної роботи з аутичними дітьми : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.08. Київ, 2021. 18 с.
12. Яблонська Т. Розвиток здатності до рефлексії у професійному становленні особистості вчителя початкових класів : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Київ, 2000. 199 с.

References

1. Boryshevskiy, M.Y. (1996). *Psykholohichni mekhanizmy rozvytku rozvytku osobystosti* [Psychological mechanisms of personality development]. *Pedahohika i psykholohiia*. № 3. Pp. 26–33 [in Ukrainian].
2. Vitkovska, O.I. (1998). *Profesiine samovyznachennia yak zhyttieva problema osobystosti* [Professional self-determination as a life problem of the individual]. *Pedahohika i psykholohiia*. № 3. Pp. 171–179 [in Ukrainian].
3. Hrynova, O.M. (2008). *Psykholohichni osoblyvosti profesiinoho samovyznachennia maibutnikh uchyteliv v umovakh pidhotovky za dvoma spetsialnostiamy* [Psychological peculiarities of future teachers' professional self-determination in the conditions of training in two specialties]. *Extended abstract of Candidate's thesis*. Kyiv. 20 p. [in Ukrainian].
4. Metelska, N.Y. (2015). *Profesiina samosvidomist maibutnikh pedahohiv yak skladova yikh profesiinoho samovyznachennia* [Professional self-awareness of future teachers as a component of their professional self-determination]. *Psykhohiia i osobystist*. № 2 (8). Ch. 2. ISSN 2226-4078 [in Ukrainian].
5. Omelchenko, M.S. (2021) *Psykholohiia profesiinnoi svidomosti korektsiinoho pedahoha* [Psychology of professional consciousness of a correctional teacher]. *Doctor's thesis*. Kyiv. 476 p. [in Ukrainian].
6. Ryamar, L.V. (1999) *Formuvannia profesiinnoi samosvidomosti maibutnikh uchyteliv u protsesi vuvchennia pedahohichnykh dystsyplin* [Formation of professional consciousness of future teachers in the process of studying pedagogical disciplines]. *Candidate's thesis*. Kyiv. 214 p. [in Ukrainian].
7. Saiko, Kh.Ya. (2016). *Sub'iektno-osobystisna hotovnist korektsiinoho pedahoha do vykhovannia ditei z autyzmom* [Subjective and personal readiness of a correctional teacher to educate children with autism]. *J. Extended abstract of Candidate's thesis*. Kyiv. 20 p. [in Ukrainian].
8. Stakhova, O.O. (2009). *Profesiino-pedahohichna samosvidomist osobystosti yak predmet naukovopraktychnykh doslidzhen* [Professional and pedagogical self-consciousness of the individual as a subject of scientific and practical research]. *Naukovyi chasopys natsionalnoho pedahohichnoho univertsytetu imeni M.P. Drahomanova, seriia 12. Psykholohichni nauky: zb. nauk. prats*. Kyiv: Vyd-vo NPU imeni M.P. Drahomanova, Vyp. 27 (51). Pp. 109–114 [in Ukrainian].

9. Sydorovych, O.I. (2021). Psykholohichni chynnyky formuvannia profesiinoi samosvidomosti maibutnikh spetsialnykh pedahohiv [Psychological factors in the formation of professional identity of future special educators]. *J. Extended abstract of Candidate's thesis*. Kyiv. 21 p. [in Ukrainian].

10. Shulzhenko, D.I. (2024). *Osvitno-psykholohichna intehtratsiia (inkliuziia) ditei iz autyzmom [Educational and psychological integration (inclusion) of children with autism]* : monohrafiia (druhe vydannia). Kyiv : UDU imeni Mykhaila Drahomanova, vyd-vo Khortytskoi natsionalnoi akademii. 448 p. Elektronne vydannia PDF. ISBN 978-617-7929-13-9 [in Ukrainian].

11. Shulzhenko, O.Ye. (2021) Emotsiina stiikist maibutnoho fakhivtsia yak psykholohichni chynnyk yoho hotovnosti do korektsiinoi roboty z autychnymy ditmy [Emotional stability of future specialists as a psychological factor of their readiness for correctional work with autistic children]. *Extended abstract of Candidate's thesis*. Kyiv. 18 p. [in Ukrainian].

12. Yablonska, T.M. (2000). Rozvytok zdatnosti do refleksii v profesiinomu stanovlenni osobystosti vchytelia pochatkovykh klasiv [Development of the ability to reflect in the professional development of primary school teachers]. *Candidate's thesis*. Kyiv. 199 p. [in Ukrainian].

Shulzhenko O. Ye.

Candidate of Psychological Sciences,

Researcher of the Department of Organization of Scientific Research

Dragomanov Ukrainian State University

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF THE DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL IDENTITY OF SPECIAL EDUCATION SPECIALISTS

The article presents the results of the theoretical and methodological analysis of research on the professional identity of specialists (correctional teachers, speech therapists, psychologists, orthopedists, special (practical) psychologists, special education teachers). The basic scientific basis is the research of modern Ukrainian scientists who have focused on the role and importance of professional identity of teachers and future specialists who receive higher education at universities and experience psychological dissonance during their pedagogical work. The interdependence between the psychological readiness of a specialist and the level of development of his/her professional self-awareness is determined. The theoretical model of psychological readiness, which is a trigger for teachers to realize the quality of their own professional actions and consists of the following components: personal, operational, functional, evaluative and regulatory, is defined. Other psychological schools suggest that in the process of pedagogical activity, teachers should carry out self-assessment, self-correction, self-determination, intellectual efforts, volitional operations, determine their mental state in the format of the self-concept, which includes awareness of their goals, assessment of real conditions, determination of the most likely ways of self-registration of difficulties, prediction of the result and ways to improve it. It is found that in the literature there is still a scientific discussion of the influence of the structured logically presented tendency of the teacher's self-awareness on the improvement (invariant) of their professional qualities (the ability to select the content of education, upbringing and development of the child, the formation of students' motivation to obtain the best result; development and implementation of innovative technologies, conducting experimental classes, flexible transformation of mental models of communication in relations between children and professional challenges that push (stimulate) the teacher to change. It is proposed to be used during the correctional and pedagogical activities of

specialists with children with special educational needs (students with intellectual, autistic, speech, kinesthetic, regulatory (behavioral) disorders). Systematically conduct self-analysis of psychological difficulties that arise during interaction with children of different nosological groups.

The psychological mechanisms of the discrepancy between the knowledge of specialists about the clinical and psychological features of their behavior and regulation and the internal anxiety of specialists in special and inclusive education are revealed. Strategies for correctional teachers to work out the system of independent development of self-awareness are proposed.

Key words: children with special educational needs, self-awareness of specialists, special and inclusive education, self-improvement.